

Josip Dukić

Klerici u Saloni

Josip Dukić
HR, 21000 Split
Katolički bogoslovni
fakultet u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 19

Tema ovoga rada je salonitanski kler. Temelji se na 36 sačuvanih pisama pape Grgura Velikoga, upućenih krajem 6. i početkom 7. stoljeća uglednim osobama, biskupima, svećenicima, đakonima, plemićima i narodu u Saloni i Dalmaciji, te na 42 salonitanska natpisa. Treći izvor je mozaik nastao početkom petoga desetljeća 7. stoljeća u Rimu pored lateranske bazilike i krstionice sv. Ivana Evanđelista, točnije u kapeli sv. Venancija. Na mozaiku su prikazani salonitanski mučenici, koji su bili i klerici.

Ključne riječi: Salona, kler, Grgur Veliki, natpisi, lateranski mozaik

UDK: 904:262.14>(497.5 Solin)“652”

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 31. srpnja 2011.

Uvod

Crkvena zajednica u Saloni, kao posvuda u kršćanskom svijetu, bila je strogo hijerarhijski uređena, sastavljena od većinskoga naroda i klerika, a kler je tema ovoga rada. U tom kontekstu od izuzetne je važnosti salonitanski podni mozaični natpis pronađen u apsidi gradske bazilike na kojem se spominju biskupi graditelji Sinferije i Hezihije te, kao sugraditelji, narod i kler. U prvom dijelu natpisa stoji: *Nova post vetera / coepit Synferius, / Esy chius eius nepos, / c[u]m clero et populo [f]jecit*, što u slobodnom prijevodu znači: »Novu (građevinu) poslije stare započeo je Sinferije, a dovršio njegov nećak Hezihije zajedno s klerom i narodom.«

Tko su bili salonitanski klerici, koja im je bila uloga u zajednici, koji položaj, kako su izabirani, u kakvom su bili međusobnom odnosu, kako su se odnosili prema narodu, materijalnim i duhovnim dobrima salonitanske zajednice, samo su neke od važnijih tema koje ću nastojati proučiti i izložiti koristeći tri važna izvora: 36 pisama pape Grgura Velikog, 42 salonitanska natpisa i podatke s lateranskoga mozaika. Pisma je papa Grgur Veliki uputio krajem 6. i početkom 7. stoljeća uglednicima svoga vremena, biskupima, svećenicima, đakonima, plemićima i narodu u Saloni i Dalmaciji. Natpisi su pronađeni na raznim lokalitetima Salone i prvorazredan su izvor za proučavanje ove teme, a lateranski mozaik uz literarne i epigrafske izvore pred-

stavlja jedan od najvažnijih spomenika za povijest salonitanske crkve. Mozaik se nalazi u Rimu pored lateranske bazilike i krstionice sv. Ivana Evanđelista, točnije u kapeli sv. Venancija, koju je papa Ivan Dalmatinac dao podići u razdoblju svoga papinstva od 640. do 642., a koju je, po svemu sudeći, dao dovršiti njegov nasljednik Teodor. Na mozaiku su uz razne svece prikazani i salonitanski mučenici, od kojih su klerici bili đakon Septimije ili Septim, svećenik Asterije, te biskupi Venancije i Dujam.

Iako su navedeni izvori o klericima znanstvenoj javnosti odavno poznati, klerici do ovoga trenutka nisu kontekstualizirani kao zasebna tema. Klericima, osobito biskupima, su se bavili razni istraživači salonitanske prošlosti, od kojih izdvajam neke važnije. O biskupima su najbolji rad napisali i 1912. objavili don Frane Bulić i Josip Bervaldi, a nosi naslov *Kronotaksa solinskih biskupa. Kronotaksa spljetskih nadbiskupa - od razorenja Solina do polovice XI v.* Vrijedan članak na istu temu objavio je Milan Ivanišević, koji je Bulićev i Bervaldijev popis u određenoj mjeri revidirao.¹

Kritički popis klerika, zapravo popis epigrafskih izvora na kojima su registrirana njihova imena i službe nalazimo u seriji poznatih publikacija na njemačkom i francuskom jeziku *Forschungen in Salona* i *Recherches à Salona*. Radi se o pet knjiga u kojima su opisani glavni salonitanski lokaliteti: gradske bazilike, Manastirine, amfiteatar, Kapljuč e Marusinac.² U

1 M. Ivanišević 1994, str. 223-252.

2 W. Gerber 1917; R. Egger 1926a; E. Dyggve - J. Brøndsted 1928; F. Weilbach - E. Dyggve 1933; E. Dyggve - R. Egger 1939.

publikacijama su objavljeni natpisi s tih lokaliteta, pa tako i oni na kojima su registrirani klerici.³

Autor ovoga rada obranio je u Rimu na sveučilištu Gregorijana na Fakultetu crkvene povijesti u studenome 2008. doktorski rad *Vita e fede dei cristiani di Salona secondo le iscrizioni. Con catalogo ragionato e commenti* (Život i vjera salonitanskih kršćana prema natpisima. Katalog i komentari). Glavni izvor na kojem se temelji doktorska teza je 211 najvažnijih kršćanskih natpisa iz Salone. U radu su navedeni u katalogu, a potom i analizirani natpisi na kojima se spominju klerici. Dio doktorskoga rada objavljen je u proljeće 2009., a uskoro slijedi i objava cijele dizertacije.

Svi salonitanski natpisi, pa tako i oni koji se odnose na klerike, objavljeni su nakon dugogodišnjega iščekivanja u najnovijoj dvosveščanoj publikaciji o Saloni *Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles*. U prvom svesku je popis natpisa na kojima se spominju klerici, kao i one osobe koje su obavljale razne službe u salonitanskoj crkvi, a nisu pripadale kleričkom staležu.

Nakon što u radu predstavim navedene izvore i klerike koji se u njima spominju, slijedi analitički dio članka koji je, imajući u vidu malobrojnost izvora, samo pokušaj rekonstrukcije »povijesti salonitanskog klera«. Proučavanjem spomenutih vrela otkrivaju se važni podaci ne samo o kleru, nego i o Saloni, o vjerskom i društvenom životu u gradu, o pokajanju zbog neposluha i nepoštivanja kanonskih propisa Crkve, o kanonskim kaznama, o molitvi i sakramentima. Izvori otkrivaju ponešto i o odnosu salonitanskih biskupa prema susjednim mjesnim crkvama, Rimu i Bizantu. Bez ikakve sumnje, radi se o vrelima prvoga reda, pa je zbog toga svaki, pa i najsitniji podatak u njima od iznimne važnosti.

1. SALONITANSKI KLERICI

1.1. Klerici u Crkvi

U samim počecima Crkve, u vrijeme Ignacija Antiohijskoga na čelu svake zajednice bila je trijada biskup-svećenik-đakon, ali s još uvijek do kraja nekristaliziranim ulogama. Tek tijekom 3. i 4. stoljeća te uloge su se teološki i pravno jasno razlučile. Nešto poslije su se pojavile i druge službe, što je dovelo do stvaranja dvaju staleža, redova. Već papa Inocent I. (401. - 417.) razlikuje niže (*inferiores*

ordines) i više redove (*superiores ordines*). Treba naglasiti da podaci o nižim redovima nisu uvijek do kraja precizni, i da se razlikuju obzirom na broj, vrijeme i mjesto, pa su stručnjaci i danas u određenim nedoumicama, koje po svemu sudeći neće nikada biti do kraja razjašnjene.

U više redove su spadali đakoni, svećenici i biskupi. Od nižih redova izdvajamo ostijarije, egzorciste, čitače, akolite i subđakone. Sačuvana su literarna i epigrafska svjedočanstva i o đakonisama. Pripadnici viših redova su po svom autoritetu i društvenoj težini bili vođe u Crkvi, dok su pripadnici nižih redova obavljali službe od nižega vjerskog i društvenog značenja.⁴

Ostijariji ili vratari su se brinuli o crkvama, egzorcisti su polagali ruke na katekumene i bolesne, čitači su u crkvama obavljali službu čitača, katkada i pjevača, akoliti su pomagali đakonima i subđakonima, a subđakoni đakonima. Što se tiče đakonisa, one su katkada poistovjeđivane s udovicama. No, prema jednom tekstu iz 3. stoljeća bile su za razliku od udovica uključene u rad s katekumenima i ženama. Car Teodozije je odredio da je za đakonisu bilo potrebno imati 60 godina. O đakonisama se govori u 15. kanonu Kalcedonskoga sabora godine 451. Prema toj odredbi nije bilo dopušteno zaređiti ženu za đakonisu prije 40. godine i bez odgovarajuće pripreve.⁵

Đakoni, u prijevodu služitelji, službenici, su obavljali neke liturgijske službe, pomagali su potrebitima, upravljali financijama i dobrima zajednice. Časno mjesto među njima pripadalo je arhiđakonu, koji je bio ujedno i bliski suradnik biskupa. Arhiđakon je nadgledao đakone, nadzirao je svećenička ređenja, u odsutnosti biskupa bdio je nad upravom mjesne Crkve, a često je nakon smrti biskupa preuzimao biskupsku službu. Što se tiče sakramenata, nije mu bilo dozvoljeno krštavati i slaviti euharistiju, ali je mogao podjeljivati pričest. Nije smio blagoslivljati i propovijedati. Tijekom vremena dozvoljeno mu je čitati evanđeoske tekstove za vrijeme euharistiske službe i krštavati u iznimnim uvjetima. Od drugih aktivnosti izdvajamo pohod bolesnima i siromasima.⁶

Svećenici su bili prvi savjetnici i pomoćnici biskupa. Pomagali su mu u upravljanju biskupijom i liturgiji, posebno kod slavljenja sakramenata. Od 3. stoljeća uz dozvolu biskupa mogli su slaviti euharistiju, krštavati i ispovjedati. U kasnijim su stoljećima sve to mogli činiti bez dozvole u onim mjestima gdje biskup nije mogao prispjeti. S vreme-

3 R. Egger 1926b, str. 73-118, br. 73-br. 288; J. Brøndsted 1928, str. 168-174, br. 42-br. 83; E. Dyggve 1933a, str. 91, br. 34, sl. 43; E. Dyggve 1933 b, str. 108-110, sl. 56; R. Egger 1939, str. 151-157, br. 14-br. 35.

4 Usp. V. Grossi - A. Di Berardino 1984, str. 97-111.

5 Usp. V. Grossi - A. Di Berardino 1984, str. 105-107.

6 Usp. V. Grossi - A. Di Berardino 1984, str. 103-105.

nom su mogli i propovijedati, što je bila tipično biskupska zadaća. Njihove su se službe sve više izjednačavale.⁷

Biskup je bio na čelu zajednice na svim razinama, kao upravitelj, svećenik i naučitelj. Nasljednik je apostola i Božji predstavnik u zajednici. Kako je s vremenom rastao broj vjernika i službi, biskupi su svoje ovlasti prenosili na svećenike. U tom smislu posebno mjesto pripadalo je korepiskopu, biskupu koji je trebao upravljati zajednicama izvan grada. Korepiskop je bio u ovisnosti o biskupu i nije smio bez dozvole biskupa rediti đakone i svećenike.⁸

U izvorima koje analiziramo, tj. pismima pape Grgura Velikoga, salonitanskim natpisima i na lateranskom mozaiku imamo potvrđene sve nabrojane kleričke staleže, osim egzorcista i akolita. A ukoliko je je jedan natpis sačuvan u prijepisu pripadao Saloni, u što smo uvjereni da jest, onda imamo spomen i na jednu salonitansku đakonisu.

1.2. Klerici u pismima Grgura Velikoga

Papa Grgur Veliki (o. 540. - 604.), crkveni otac i naučitelj, sin je rimskoga senatora, reformator, autor brojnih teoloških, duhovnih i pastoralnih spisa te mnogih pisama, koja su od izuzetne važnosti za razumijevanje europskoga ranog srednjeg vijeka. Papa Grgur je poslao i 36 pisama utjecajnim osobama svoga doba te biskupima, svećenicima, đakonima, plemićima i narodu u Saloni i Dalmaciji.⁹ Salonitanskom kleru i plemićima je poslao dva pisma, salonitanskom arhiđakonu Honoratu jedno, salonitanskom biskupu Natalisu pet, a posljednjem salonitanskom biskupu Maksimu sedam pisama. Kleru, plemićima i narodu Jadera pristiglo je jedno, biskupu Jadera Sabinijanu tri, a biskupima Dalmacije dva pisma. Po jedno pismo poslano je na adresu prokonzula Dalmacije Marcelina i prefekta Ilirika Jobina. Biskup Ravene Ivan primio je dva, biskup istoga grada Marinijan jedno, a biskup Milana Konstancije jedno pismo. Antoninu, podđakonu i upravitelj patrimonija sv. Petra u Dalmaciji stigla su tri, đakonu Sabinijanu jedno, Marcelu skolastiku jedno, Julijanu skribonu jedno i Kastoru bilježniku jedno pismo. Sačuvano je i jedno pismo upućeno carici Konstantini. Valja napomenuti da nije poznato kome je upućeno pismo napisano u kolovozu 599. Sva pisma datiraju od studenoga ili prosinca 590. do studenoga 602.

Riječi kler, klerik i klerici spominju se u pismima 11, 13, 15, 17, 18, 21, 23 i 24, podđakon (*subdiaconus*) u pismima 5, 9, 10, 11, 12, 13, 17, đakon (*diaconus*) u pismima 2, 11, 14, 15, 17, 23, 32, 36. Đakonat, tj. đakonski red ili služ-

ba đakona (*diaconatus*) registrirana je u pismu 1. Često se spominje i arhiđakon (*arhidiaconus*), i to u pismima 1, 3, 4, 5, 8, 12, 13, 20, 21, 27, 31, 34, a arhiđakonatska služba (*arhidiaconatus*) u pismima 3, 4, 5. Brojni svećenici (*sacerdos*, *presbyter*) su registrirani u pismima 9, 11, 13, 15, 23, 24, 26, 35, 36. Najviše puta se spominju biskupi (*episcopus*), što je razumljivo obzirom na njihovu vodeću ulogu u crkvi, i to u pismima 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36. U pismu 32 se spominje i jedan nadbiskup (*arhiepisopus*).

U 36 pisama spominje se povećani broj osoba, od kojih izdvajam klerike koji su pripadali salonitanskoj zajednici. Prateći vremenski slijed navodim imena i službe klerika spomenutih u pismima, uz napomenu da ne navodim ona mjesta na kojima se o njima govori na neizravan način. Kao što je već rečeno, salonitanskom kleru upućeno je jedno pismo (13), a jedno (21) kleru i plemićima zajedno, no imena tih klerika nisu nam poznata. U pismu iz studenoga ili prosinca 590. (1) spominje se arhiđakon Honorat. Valja istaknuti da se on prvenstveno zbog poteškoća koje je imao s biskupima Natalisom i Maksimom često spominje, i to u sljedećim pismima: 3, 4, 5, 8, 12, 13, 14, 20, 21, 27, 31 i 34. U pismu iz veljače 591. (2) govori se o đakonu Stjepanu, u pismu iz ožujka 593. godine (11) o đakonu Respektu, a u pismu iz kolovoza 599. godine (32) o đakonu Stjepanu. O Stjepanu je riječ i u pismu datiranom 26. kolovoza 599. godine (34). Svećenik Veteran je spomenut u dva pisma (35 i 36). Prvo je poslano u srpnju 600., a drugo u studenom 602. Biskup Natalis se spominje trinaest puta (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 25), a biskup Maksim dvadeset i dva puta (14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36).

1.3. Klerici na salonitanskim natpisima

Četrdeset i dva natpisa iz Salone čuvaju spomen na salonitanske klerike, čiji je broj, dakako, bio daleko veći od onoga koji nam je iz natpisa poznat. Ta epigrafska vrela su nastajala u razdoblju od drugog dijela 4. do kraja 6. stoljeća, a samo tri su datirana. Zapravo, dva imaju sigurnu, a jedan vjerojatnu dataciju. Pronađeni su na svim važnijim salonitanskim lokalitetima. Na nepoznatom mjestu pronađen je jedan, pored crkve sv. Nikole jedan, u amfiteatru jedan, pored istočne bazilike jedan, na Kapljuču dva, na Crikvinama dva, u Splitu dva, u gradskim bazilikama četiri, na Marusincu šest i na Manastirinama 21 natpis. Većina

⁷ Usp. V. Grossi - A. Di Bernardino 1984, str. 101-103.

⁸ Usp. V. Grossi - A. Di Bernardino 1984, str. 100-101.

⁹ O pismima vidi F. Bulić 1904, str. 405-469.

natpisa čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu. Inače, korisno je napomenuti da je u Saloni otkriveno i potvrđeno petnaest crkava i bazilika, od kojih se devet nalazi unutar, a šest izvan gradskih zidina.¹⁰

U natpisima se čuva spomen na dva ostijara, jednoga čitača, trojicu podđakona, četvoricu đakona, šestoricu svećenika i trinaesticu biskupa (osmorici je poznato ime, petorici je nepoznato). Natpisima na kojima se spominju biskupi treba pridodati deset monograma s imenima biskupa i jedan natpis jako fragmentaran, koji se vjerojatno odnosi na biskupa Petra.

Ostijar Juvin je pokopan na Manastirinama, a Flavijski (?) Arcecije (?) na Crikvinama.¹¹ Lektor, čije se ime nije sačuvalo, potvrđen je na natpisu pronađenom u blizini novije crkve sv. Nikole.¹²

Na Manastirinama su bila ukopana tri podđakona, Lucijan i još dvojica čija imena nisu sačuvana.¹³ O đakonima je sačuvano pet natpisa. Dva su cjelovita s imenima i

službama,¹⁴ dva samo sa službama,¹⁵ a jedan samo s imenom.¹⁶ Ovim natpisima valja pridodati i jedan za koji se pretpostavlja da pripada đakonu Septimiju, a pronađen je pored istočne bazilike.¹⁷

Na tri natpisa s Manastirina se spominju svećenici Honorije, Gemelin i Valerije.¹⁸ Na groblju Kapljuč pokopan je svećenik Anastazije, na Crikvinama Stjepan i njegova supruga Martana, a na Marusincu Ivan, »grešnik i nedostojan svećenik.«¹⁹ Ovim natpisima treba pribrojiti još tri s imenom svećenika Asterija. Iako na njima nije spomenuta njegova svećenička služba, taj podatak nam je poznat iz drugih izvora, prvenstveno s lateranskoga mozaika. Natpisi su pronađeni na Manastirinama,²⁰ Kapljuču²¹ i u kapelici amfiteatra.²²

Kao što je već rečeno, najobilnija dokumentacija se odnosi na biskupe. Od 13 sačuvanih natpisa na osam su sačuvana imena sedmorice biskupa,²³ na pet samo biskupska služba,²⁴ što navodi na zaključak da je postojalo

- 10 Navodim neke važnije radove o kršćanskoj Saloni: J. Zeiller 1906; W. Gerbe, 1917; H. Leclercq 1921 a, 21-111; R. Egger 1926 a; E. Dyggve - J. Brøndsted 1928; E. Dyggve - R. Egger 1939; H. Leclercq 1950a, 602-624; E. Dyggve 1951; Salona Christiana 1994; Salona I 1994; Salona III 2000; Salonitansko-splitska crkva 2008.
- 11 FS II 1926, str. 99, br. 202, crt. b. b.: + *Ego, Iuvinus ust[ri]arius [--- ec]/clisiae salonit[anae hanc] / a[rcam emit? ---];* F. Bulić 1897, str. 9-10, br. 2150 + br. 2195: + *Arca Pascasi calega/rio quem vindedit Tabbi / + Arcacius usteari Ć Ć Ć +.*
- 12 L. Katić 1959, str. 139, sl. 7, str. 144-145: [---] *Anastasi lectoris [---].*
- 13 FS II 1926, str. 95, br. 176, lijevi stupac, r. 1: *D(e)p(ositio) Luciani, su(b)d(i)aconi*; FS II 1926, str. 102, br. 244, r. 1: [---] *dep(ositio) [---] i s(u)bd(i)aconi*; FS II 1926, str. 104, br. 253, r. 3: + *Arca subd(i)ac(oni) [---].*
- 14 FS III 1939, str. 154, br. 25, r. 1: *Dep(ositio) boni m(emor)iae diaconi Criscentiani*; Leclercq 1921, str. 94-95, prvi stupac, r. 1-4: *Dep(ositio) Iulii / zaco/nis*, drugi stupac, r. 1: *Fl(avius) Iulius zaconus*.
- 15 FS II 1926, str. 87, br. 140: [---] *diaconus hic [iacet in pace ---];* FS II 1926, str. 105, br. 264: [+ *Arca [---] nei diac(oni) ili [+ Arca [---] nie diac(on)issae.*
- 16 Natpis mučenika Septimija, po nekima Septima, pronađen je na Manastirinama. On je prema prikazu na lateranskom mozaiku bio đakon salonitanske zajednice. Natpis se sastoji od tri ulomka nadgrobne menze, koji su danas spojeni, a tekst nadopunjen glasi: *Natale S[epti]mi mart[yri]s die XIII kal[endas] Ma[ia]s*, tj. »Za godišnjicu smrti mučenika Septima 18. travnja.« Usp. R. Egger 1926b, str. 92, br. 157, crt. b. b.
- 17 Leclercq, 1921, str. 97: + *Domos s(an)c(t)i S[---].* Ako se natpis odnosi na Septimija, onda je opravdano zaključiti da je istočna bazilika bila posvećena njemu u čast.
- 18 FS II 1926, str. 86, br. 133: [*Depositio*] *Honori presby(teri)*; FS II 1926, str. 98, br. 199: *Arca Gemellini presbeter[is] [---];* FS II 1926, str. 100, br. 217, crt. b. b., r. 1-3: *Ὁ ἀγιος Ἰωάννης Ἰεροσόλωνος ἱεροδίακονος τῆς ἐκκλησίας ἐκκαλιῶται*.
- 19 Bulić 1911, str. 35-36, br. 4419 A: + *Dep(ositio) s(an)c(t)ae memoriae presb(ysteri) Anastasi, sub d(i)e XV kal[endas] Iunias*; Leclercq 1921, str. 79: + *Arca Stephano p(res)b(ite)r et Martanae + / + iugali eius +*; FS III 1939, str. 156-158, br. 35, sl. 152, ploča a): + *Hic iacet Iohannes, / peccatur et in/dignus presbiter.*
- 20 Velika je šteta da nisu poznate okolnosti nalaza mramorne oltarne menze s natpisom petorice salonitanskih mučenika Paulinijana, Telija, Antiohijana, Gajana i Asterija, koji je bio svećenik. Iako su na menzi sačuvana imena samo trojice mučenika, ostala dva imena lako je upotrijebiti, tako da natpis glasi: [*Ant*]iochianu[s], / *Gai]anus, Teliu[s], / Paulinia]nus, Aste[r]ius*. Usp. R. Egger, 1926 b, str. 91, br. 156a, str. 108, br. 285, sl. 62, 22, crt. 19.
- 21 Na lokalitetu Kapljuč, u najstarijoj do sada poznatoj salonitanskoj bazilici, nalazilo se nekoliko podnih mozaika. Na mozaiku br. 5 nalazilo se ime mučenika Asterija. Tekst natpisa glasi: [---] *die oct]avo kal[endas] [---] / um vot/um fecit ad ma]rti]em Asterium [---]*, tj. »...ispunio je zavjet pokraj mučenika Asterija.« Usp. RS I 1928, str. 114, sl. 114, str. 118-119, tab. IV, tap. 5, tab. VII, tap. 5.
- 22 U maloj prostoriји ispod gledališta amfiteatra prođeni su komadići žbuke, danas nažalost izgubljeni, na kojima su bili vidljivi tragovi dvojice mučenika. Nad Asterijevom glavom su se vidila slova *TERIVS*, što je rekonstruirano kao [*As*]terius [---]. Usp. RS II 1933, str. 91, br. 34, sl. 43, str. 108-110, sl. 56.
- 23 Natpis biskupa Domnija glasi: [*Deposit*]t(us) *Domn]io, / mar]t(yr), IIII id[us] Apr[iles] [---]*, ili [*Deposit*]t(io) *Domn]ionis, / mar]t(yr)is, IIII id[us] Apr[iles] [---]*, tj. »Ukopan Domniji mučenik 10. travnja...« ili »Ukop Domnija mučenika 10. travnja...« Usp. R. Egger 1926b, str. 75-76, br. 81, sl. 44. Natpis biskupa Primusa, nećaka Domnija mučenika glasi: *Depositus Primus epi/scopus, XII kal[endas] Febr[uar]ias, ne/pos Domniones martores*, tj. »Pokopan 21. siječnja biskup Primus, nećak mučenika Dujma.« Usp. FS II 1926, str. 75-76, br. 82, sl. 45, r. 1-2. Slijede natpisi biskupâ Gajana, Sinferija, Hezihija, Justina i Honorija. FS II 1926, str. 91, br. 154, sl. 54: *Depos[it]io s(an)c(t)i Gai[ani] ep[iscop]i*; FS II 1926, str. 93, br. 161, sl. 57: [*Depo*]sit(i)o) *s(an)c(t)i Symeeri episc[opi]*; FS II 1926, str. 94, br. 169, sl. 58: *Deposit(i)o s(an)c(t)i Esychi episc[opi]*; Salona I 1994, str. 128, br. VII.a.8, tab. XXVII, tab. XXX: [*Dep(ositio) sa]nc(t)ae m(emor)iae Iustini, ep[iscop]i*; Bulić 1903, str. 65, 69-78, tab. XII, sl. 1, r. 1-4: *Nova post vetera / coepit Synferius, / Esychius eius nepos, / c[um] clero et populo [f]ecit*; Salona I 1994, str. 128-129, br. VII.a.10, tab. XXIX: + *Dep(ositio) s(an)c(t)ae [m(emor)iae] Hono[r]ii, episc[opi] die ... kal[endas] Mar[ti]as*.
- 24 Tekst *EL • A • SA / EPISC • IN / ECAVIT*, do danas nerazjašnjen, u drugom retku spominje nekog biskupa. Usp. Bulić 1890, str. 82, br. 45. Slijede drugi natpisi na kojima je samo registrirana biskupska služba: FS II 1926, str. 91-92, br. 156, sl. 55: *Trans[lat]us sanctu[s] episc[opus]*; FS II 1926, str. 92, br. 158, sl. 56, r. 1: [*Per manus [---] i ep[iscop]i*]; FS III 1939, str. 153, br. 21, 1: [*D]ep(ositio) sanc(t)ae m(emor)iae [---] ep[iscop]i*]; Salona I 1994, str. 128-129, br. VII.a.9, tab. XXVIII, tab. XXX: [*Dep(ositio) s]anc(t)ae m[em]oriae ---, ep[iscop]i*].

više biskupa nego li ih poznajemo. Natpisima pribrajam deset monograma biskupa, devet sigurnih i jednog vjerojatnog,²⁵ te vrlo manjkav natpis na kojem je po svemu sudeći spomenut biskup Petar.²⁶

Salonitanskim biskupima su se bavili I. Lucius,²⁷ D. Farlati,²⁸ L. Jelić,²⁹ H. Delehay, ³⁰ F. Bulić, sam i zajedno s J. Bervaldijem,³¹ K. Šegvić,³² H. Delehay,³³ i M. Ivanišević,³⁴ koji je Bulićev i Bervaldijev broj od dvadeset i dva biskupa umanjio na osamnaest. Na Ivaniševićovoj listi nisu uvršteni Venancije, Pashazije, Cezarije i Teodor.

Vrijedni spomena su i natpisi na kojima se spominje korepiskop Eugraf,³⁵ i nadbiskup Maksim.³⁶

1.4. Klerici na lateranskom mozaiku

U Rimu pored lateranske bazilike i krstionice sv. Ivana Evanđelista, točnije, u kapeli sv. Venancija, nalazi se mozaik od prvorazredne važnosti za proučavanje salonitanske prošlosti.³⁷ Kako stoji u *Liber Pontificalis*, papa Ivan Dalmatinac (641. - 642.), sin Venancija skolastika, u vrijeme kad je bio papa jednu godinu, devet mjeseci i devetnaet dana, poslao je opata Martina s mnogo novca u Dalmaciju i Istru radi oslobođenja zarobljenika koji su pali u ruke pogana. Potom je pored lateranske krstionice i oratorija sv. Ivana Evanđelista dao sagraditi crkvu u čast Venanciju, Anastaziju, Mavru i drugima mučenicima i u nju je dao staviti donešene relikvije. Crkvu je, kako kaže spomenuti izvor, papa Ivan ukrasio i bogato obdario.³⁸

Na mozaiku je prikazano osamnaest figura: Krist, Marija, sv. Petar, sv. Pavao, sv. Ivan Krstitelj, sv. Ivan Evanđelist, papa Ivan IV. Dalmatinac, vjerojatno papa Teodor,

istarski mučenik *Maurus* - Mavar i devet salonitanskih mučenika. Imena salontanskih mučenika su: *Paulinianus* - Paulinijan, *Telius* - Telije, *Antiochianus* - Antiohijan, *Gaianus* - Gajan, *Anastasius* - Anastazije, *Septimius* - Septimije, *Asterius* - Asterije, *Venantius* - Venancije i *Domnio* - Dujam.

Iznad dvanaest figura nalaze se didaskalijski natpisi. Bez natpisa su Krist, Marija, Petar, Pavao, papa Ivan IV. i vjerojatno njegov nasljednik papa Teodor. Pri dnu apside nalazi se posvetno-didaskalijski natpis u tri dvostiha, složena u dva reda koji glasi: *Martyribus H̄P̄I (Christi) D̄N̄I (Domini) pia vota Iohannes / reddidit antistes, sacrificante Deo, at sacri fontis simili, fulgente metallo, / providus instanter, hoc copulavit opus, quo quisquis gradiens et H̄P̄M (Christum) pronus ador(an)s / effusasq(ue) preces impetrat ille suas.* Natpis je kroz svoju dugu prošlost bio nekoliko puta obnavljan, što je stvorilo i danas stvara sitne poteškoće u čitanju i prijevodu. Natpis u prijevodu dr. Željka Rapanića glasi: »Mučenicima Krista Gospodina pobožne zavjete uzvratilo je papa Ivan slaveći Boga i brižan je složito ovo djelo koje slično svetom izvoru blješti poput kovine gdje svatko ulazeći pognut i štujući Krista šalje svoje usrdne molitve k nebu.«³⁹

Na mozaiku su u civilno odijelo obučeni sv. Petar, sv. Pavao, sv. Ivan Evanđelist, sv. Ivan Krstitelj i mučenici Anastazije, Paulinijan, Telije, Antiohijan i Gajan, dok su u liturgijskom ruhu prikazani Septimije, Asterije, Venancije, Dujam i Mavro, te pape Ivan i, vjerojatno, Teodor. Dakle, u kontekstu naše teme, treba reći da su na mozaiku prikazana četiri salonitanska klerika, đakon Septimije, svećenik Asterije te biskupi Venancije i Dujam.

25 Na monogramima su rekonstruirana imenima biskupa Petra, Honorija, Maksima i, vjerojatno, Gajana. Usp. FS II 1926, str. 90-91, br. 153, sl. 51, sl. 52, sl. 53; F. Bulić - J. Bervaldi 1912, str. 54-56, tab. XX, sl. 1, sl. 2, sl. 3; Salona I 1994, str. 238-239, br. X.b.1, tab. LXXVII; Salona I 1994, str. 7, br. I.a.6, tab. VII.

26 Radi se o komemorativnom natpisu koji, po svemu sudeći, čuva uspomenu na graditeljske zahvate biskupa Petra pored gradskih bazilika. Usp. F. Bulić - J. Bervaldi 1912, str. 54-56, tab. XX, sl. 3, r. 2. *Petri*, r. 4. *am[p]la Petri*.

27 I. Lucius 1758, str. 385.

28 D. Farlati 1751, str. 404-748; D. Farlati 1753a, str. 1-614.

29 L. Jelić 1895, str. 39-41.

30 H. Delehay 1912, str. 1-15.

31 F. Bulić 1900, str. 273-293; F. Bulić - J. Bervaldi 1912, str. 1-67 (suppl.).

32 Ch. Šegvić 1914, str. 265-270.

33 H. Leclercq 1921, str. 22-59.

34 M. Ivanišević 1994, str. 223-252.

35 FS II 1926, str. 108-109, br. 286, sl. 63, r. 1-2: *Depositio Eugrafi, / chorepiscopi*.

36 FS II 1926, str. 90, (br. 152), sl. 50: + *D(eu)s vita Max + simo arc(h)iep(i)scopo* +.

37 Navodim slijedom nastanka nekoliko važnijih radova o lateranskom mozaiku: D. Farlati 1751, str. 571-587, tav. V, VI; H. Grisar 1898, str. 72-84; H. Grisar 1898, str. 1-18. (suppl.); I. Delalle 1930; F. Veraja 1970, str. 165-187.

38 L. Duchesne 1886, str. 330: »Iohannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scolastico, sedit ann. I mens. VIII dies XVIII. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captivorum qui deprædati erant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum, quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci præceperat, et recondit eas in ecclesia suprascripta, iuxta fontem lateranensem, iuxta oratorium beati Iohannis evangelistae, quam ornavit et diversa dona optulit.«

39 Ž. Rapanić 1996, str. 67, br. 2.

2. ANALIZA VRELA O KLERICIMA

Izvori koje koristimo u ovom radu nisu tek usputno spominjanje salonitanskih klerika, nego oni sadrže daleko više podataka i zbog toga su nezaobilazni pri rekonstrukciji salonitanske prošlosti. U poglavlju koje slijedi bit će najprije donešen popis klerika koji su potvrđeni u korištenim izvorima. Potom ću se osvrnuti na postupak izbora u klerički stalež, navodeći primjer Maksima koji je nasilno preuzeo biskupsku službu. Nakon toga slijedi nekoliko podataka o privilegiranom položaju klerika u zajednici.

2.1. Popis klerika

Prema pismima Grgura Velikoga, salonitanskim natpisima i lateranskom mozaiku, u Saloni je za razdoblje od početka 4. do početka 7. stoljeća zabilježeno postojanje 35 klerika. Među njima su dva ostijarija, jedan lektor, tri podđakona, sedam đakona, jedan arhiđakon, osam svećenika, dvanaest biskupa i jedan korepiskop. Slijedi, radi preglednosti, tabelarni prikaz klerika prema hijerarhijskom i kronološkom slijedu, uz napomenu da kronološki redosljed nije u potpunosti točan.

	KLERICI	STALEŽ	PISMA	NATPISI	MOZAIK
1.	Juvin	ostijar		jedan natpis (Manastirine)	
2.	Arcecije	ostijar		jedan natpis (Crikvine)	
3.	?	lektor		jedan natpis (crkva sv. Nikole)	
4.	Lucijan 442.	podđakon		jedan natpis (Manastirine)	
5.	?	podđakon		jedan natpis (Manastirine)	
6.	? 443.	podđakon		jedan natpis (Manastirine)	
7.	Kriscentijan	đakon		jedan natpis (Marusinac)	
8.	Julije	đakon		jedan natpis (nepoznato)	
9.	?	đakon		jedan natpis (Manastirine)	
10.	?	đakon		jedan natpis (Manastirine)	
11.	Septimije ubijen 304.	đakon		dva natpisa (Manastirine, basilica orientalis)	desno od apside
12.	Stjepan	đakon	3 pisma (veljača 591. - 26. kolovoza 599.)		
13.	Respekt	đakon	ožujak 593.		
14.	Honorat	arhiđakon	13 pisama (studen i ili prosinac 590. - 26. kolovoza 599.)		
15.	Asterije ubijen 304.	svećenik		tri natpisa (Manastirine, Kapljuč, anfiteatar)	lijevo od apside
16.	Honorije	svećenik		jedan natpis (Manastirine)	
17.	Gemelin	svećenik		jedan natpis (Manastirine)	

18.	Valerije	svećenik		jedan natpis (Manastirine)	
19.	Anastazije	svećenik		jedan natpis (Kapljuč)	
20.	Stjepan	svećenik		jedan natpis (Crikvine)	
21.	Ivan 599. ili 606.	svećenik		jedan natpis (Marusinac)	
22.	Veteran	svećenik	2 pisma (srpanj 600. - studeni 602.)		
23.	Venancije	biskup ⁴⁰			u apsidi
24.	Dujam ubijen 304.	biskup		dva natpisa (Manastirine)	u apsidi
25.	Primus nakon 304.	biskup		jedan natpis (Manastirine)	
26.	Gajan	biskup		jedan natpis (Manastirine)	
27.	Sinferije	biskup		dva natpisa (Gradske bazilike, Manastirine)	
28.	Hezihije	biskup		dva natpisa (Gradske bazilike, Manastirine)	
29.	Justin	biskup		jedan natpis (Marusinac)	
30.	Honorije I	biskup		jedan natpis i monogram (Marusinac, Gradske bazilike)	
31.	Honorije II	biskup			
32.	Petar	biskup		jedan natpis i monogram (Gradske bazilike)	
33.	Natalis	biskup	13 pisama (studeni ili prosinac 590. - prosinac 597.)		
34.	Maksim	biskup ⁴¹	22 pisma (travanj 594. - studeni 302.)	jedan natpis i monogram (Split)	
35.	Eugraf	korepiskop		jedan natpis (Manastirine)	

40 Prema sadašnjim podacima u Saloni je na biskupskoj stolici od 304. do 602. bilo sveukupno 19 biskupa. Slijedi lista njihovih imena, uz napomenu da su ukošena imena onih biskupa koji se ne spominju u pismima Grgura Velikoga, korištenim natpisima i na lateranskom mozaiku. Biskupi su: Venancije, Dujam, Primus, Maksim I, Leoncije, Gajan, Sinferije, Hezihije, Justin, Glicerije, Honorije I, Stjepan, Januarije, Honorije II, Frontinijan ili Frontin, Petar, Probin, Natal i Maksim II.

Na lateranskom mozaiku Venancije je smješten na časno mjesto, u apsidi na lijevoj strani (od strane onoga koji gleda) između pape Ivana IV., sv. Iвана Evanđelista i sv. Pavla. Prema dosadašnjim nalazima nije dokazano postojanje njegova groba i njegovo štovanje u Saloni.

41 Na natpisu pronađenom u Splitu Maksim se spominje kao nadbiskup, što kao i u slučaju arhiđakona Honorata ne treba shvatiti kao poseban klerički stalež, nego ugledniji položaj među biskupima. Usp. FS II 1926, str. 90, (br. 152), sl. 50: + *D(eu)s vita Max + simo arc(h)iep(i)sc(opo) +*.

Popisu klerika treba pridodati đakonisu Everatu, čije je ime sačuvano zahvaljujući Farlatijevu prijepisu.⁴² Budući da nismo sigurni u rekonstrukciju natpisa, kao i to odakle taj natpis potječe, možemo samo pretpostaviti da je u Saloni živjela đakonisa toga pretpostavljenog imena.

U kontekstu ove teme zanimljiv je i ulomak sarkofaga na kojem se nalazi nekoliko slova, koja su rekonstruirana kao *sacerdota*, svećenica, a čije ime nije sačuvano.⁴³ Po svemu sudeći, u ovom slučaju se ne radi o ženi koja je primila svećenički red, već o ženi, supruzi nekoga svećenika. To ne bi bio jedini takav slučaj u Saloni. Naime, na Crikvinama su bili ukopani svećenik Stjepan i njegova žena Martana,⁴⁴ na Marusincu svećenik Ivan te njegova neimenovana žena i djeca.⁴⁵ Nadalje, đakon Julije i njegova žena Aurelija Meria su ukopani na nama nepoznatom mjestu,⁴⁶ a đakon Kriscentijan i njegova žena Ursacija spokojno počivaju na Marusincu.⁴⁷ Iz ovoga se opravdano može zaključiti da su salonitanski đakoni i svećenici bili oženjeni ljudi.

2.2. Izbor u klerički stalež - Slučaj biskupa Maksima

Budući da je zbog malobrojnosti izvora vrlo teško opisati način izbora za klerički stalež, posebno onih klerika o kojima su sačuvana samo epigrafička svjedočanstva, predstaviti ću jedan u današnjoj praksi gotovo nevjerovatan slučaj, onaj posljednjega poznatog salonitanskog bisku-

pa Maksima, uzurpatora biskupske vlasti. Taj i neki drugi slučajevi očit su dokaz da je izbor u klerički stalež u Saloni bio prožet i ljudskim elementima. Zanimljivo je u tom kontekstu spomenuti da je biskup i mučenik Dujam za svoga nasljednika imao nećaka Primusa, a biskup Sinferije nećaka Hezihija.⁴⁸ Iako ne postoje razlozi za sumnju u prikladnost za službu Primusa i Hezihija, ipak je teško ne primjetiti da je svaki od njih za predšasnika imao svoga ujaka ili strica.

Što se sve događalo oko izbora Maksima, danas je gotovo teško povjerovati i cijeli bi slučaj bio zanimljiv za neko filmsko uprizorenje. Maksimovo nasilno preuzimanje biskupske službe, ubojstva i neposluh papi samo su neka od njegovih nedjela. Evo što o tome nalazimo u nekoliko Grgurovih pismama, napisanih u razdoblju od ožujka 593. do studenoga 602.⁴⁹

Nakon smrti biskupa Natalisa početkom 593., kler i narod je trebao izabrati njegova nasljednika te o izboru sastaviti dopis i poslati ga u Rim na odobrenje.⁵⁰ Također su trebali popisati sva dobra biskupije, kako ne bi došlo do otimanja i pljačke.⁵¹ Iz papina pisma salonitanskom kleru u srpnju 593. saznajemo da je za Natalisova nasljednika izabran arhiđakon Honorat, kojega je, treba naglasiti, preminuli Natalis progonio i nastojao ukloniti tako što ga je protiv njegove volje promaknuo u red svećenika kako bi umanjio njegov utjecaj u zajednici. Papa je potvrdio Honorata za biskupa te je od klerika tražio da ni pod kojim

42 D. Farlati 1753 b, str. XL, br. VI: + *Arca Eyeratae / diac(onisae) s(an)c(ta)e ecclesiae.*

43 F. Bulić 1898, str. 147, br. 2428: [--- *sacerdotae* +.

44 H. Leclercq 1921, str. 79. + *Arca Stephano p(res)b(ite)r et Martanae + / + iugali eius +.*

45 FS III 1939, str. 156-158, br. 35, sl. 152: *Ornavit tumolum / mente fidelis defunctus, accessit obsis una cum coniuge natis, / Anastasii servans reverenda / limina s(an)c(t)i, tj. »Umrijevši čistom je vjerom grobu tom ukras sad dao; priključi sad se, ko jamac, skupa sa suprugom, djeci čuvajuć pragove časne Anastaziju svetom.« Usp. D. Rendić-Miočević 1987, str. 214-215, tab. LXXV.*

46 Leclercq 1921, str. 94-95, drugi stupac: *Fl(avius) Iulius zaconus et / Aurelia Meria con(i)ux eius hoc sarcofaga/gum, sibi, vibi posuerunt.*

47 FS III 1939, str. 154, br. 25: *Dep(ositio) boni m(emoriae) diaconi Criscientiani, / die VIII kal(endas) Octub(res), ind(ictione) V. / Dep(ositio) bon(ae) m(emoriae) Ursaciae, coniuge / eius, sub d(ie) VIII kal(endas) Apriles, ind(ictione) prima.*

48 *Depositus Primus epi/scopus, XII kal(endas) Febr(uarias), ne/pos Domniones martores, tj. »Pokopan 21. siječnja biskup Primus, nećak mučenika Dujma.« Usp. FS II 1926, str. 75-76, br. 82, sl. 45, r. 1-2; Bulić, 1903, str. 65, 69-78, tab. XII, sl. 1, r. 1-4: *Nova post vetera / coepit Synferius, / Esychius eius nepos, / c(u)m clero et populo [f] ecit, tj. »Novu (građevinu) poslije stare započeo je Sinferije, a dovršio njegov nećak Hezihije zajedno s klerom i narodom.«**

49 O Natalu i Maksimu pisao je A. Škegro. Usp. A. Škegro 2008, 299-315.

50 F. Bulić 1984, str. 431-432, dok. 11, Pismo Grgura Velikoga podđakonu Antoninu, ožujak 593.: »Glas što se širi u tim stranama razglasio je da je Natalis, naš brat i kolega biskup, preminuo. Ako je to istina, neka tvoje iskustvo sa svom pravdom i posvemašnjom brižljivošću hitno upozori kler i narod njegova grada da jednoglasno izaberu svećenika koji treba biti zaređen, pa kada bude sastavljena odluka za osobu koja bude izabrana, nastojat ćeš je nama poslati da bi ta osoba bila zaređena uz našu suglasnost, kako je to bilo u davnim vremenima.«

51 F. Bulić 1984 str. 432, dok. 11, Pismo Grgura Velikoga podđakonu Antoninu, ožujak 593.: »Daj da se u tvome prisustvu točno popiše inventar predmeta te crkve. A da ne bi što od samih tih predmeta propalo, opomeni đakona Respekta i protonotara Stjepana da svakako paze na same predmete te im zaprijeti da će od vlastitog imutka nadoknaditi ako što odanle zbog njihove nebrige bude otuđeno. Želimo pak da upozoriš našeg brata i biskupa Malka da se nikako ne miješa u taj posao. Naime, ako saznamo da je on nešto učinio, ili pak pokušao, protiv naše volje, neka zna da na njega pada težak grijeh i optužba. A nastoj ga i na to upozoriti da se mora pobrinuti kako će položiti i isplatiti račune za naš patrimonij kojim je upravljao. Da bi to izvršio, neka hitno k nama dođe iz Sicilije zanemarujući svaku ispriku. Neka se nikako ne usudi miješati se u prilike salonitanske crkve da ne bi postao prema njoj još više kriv ili odgovoran. Priča se, naime, da on posjeduje mnogo toga što pripada prije spomenutoj crkvi, a javno mnijenje gotovo potvrđuje da je on bio začetnik prodaje crkvenih dobara i drugih nedopuštenih djela. Ako se to, kako se govori, pokaže kao očigledna istina, neka bude siguran da to ne može ostati nekažnjeno. Trošak pak koji bude potreban, neka se isplati preko ekonomata koji se zatekao u času smrti prije spomenutog biskupa i neka sam, kako zna, izloži račune budućem biskupu.«

uvjetima ne mijenjaju svoju odluku.⁵² Potom je biskupima u Dalmaciji naredio da u Saloni ne zarede nikoga bez papina dopuštenja. Ukoliko bi to učinili, bili bi podvrgnuti kanonskim sankcijama.⁵³

No, Maksim je u proljeće 594. uz pomoć vojske prigrabio biskupsku službu, davši pritom pobiti nekoliko klerika, đakona i svećenika, o čemu saznajemo iz papina pisma samom Maksimu.⁵⁴ Umjesto da se pokori papi, Maksim je dao uništiti papino pismo upozorenja, koje je prije toga bilo izloženo u gradu i javno pročitano.⁵⁵ Papa

je uzvatio i zabranio Maksimu slaviti euharistiju, o čemu je obavijestio caricu Konstantinu, napomenuvši pritom da se takav slučaj nije nikada prije dogodio nekom caru.⁵⁶ Potom je papa od Maksima zatražio da dođe u Rim, kako bi se ispitao cijeli slučaj.⁵⁷ Maksim se ogлуšio na poziv.⁵⁸ Očito je bio pod zaštitom nekih rimskih patricija.⁵⁹

Potom se papa obratio kleru i plemićima u Saloni, razočaran što gotovo svi oni podržavaju Maksima.⁶⁰ A od svećenika, đakona, plemića i naroda u Jaderu izričito je zatražio da se ne druže s onima koji podržavaju Maksima.⁶¹

52 F. Bulić 1984, str. 434, dok. 13, Pismo Grgura Velikoga salonitanskom kleru, srpanj 593.: »Čitajući ponovno pisma Vaše Ljubeznosti, saznajemo da ste izabrali vašeg arhiđakona Honorata i znajte da nam je bilo vrlo drago što ste za biskupa izabrali čovjeka već odavno prokušana, ozbiljna ponašanja. I mi potvrđujemo tu osobu jer nam je odavna dobro poznata, pa smo i mi htjeli, po vašoj želji, da on bude zaređen za svećenika. Zato vas opominjemo da bez ikakva dvoumljenja ustrajete u njegovom izboru. Nikakva okolnost ne smije vas odvratiti od njegove osobe jer kao što se taj izbor sada prihvaća kao hvalevrijedan, tako će - ako tko pokuša odvratiti i zavesti vašu Ljubeznost od njega - ne dogodilo se to - vašoj duši nametnuti nelagodnost, a dobru glasu mrlju nevjernosti. One pak koji se ne slažu s jednodušnošću vašeg očekivanog izbora dali smo opomenuti preko našeg podđakona Antonina da se s vama suglase.«

53 F. Bulić 1984, str. 435, dok. 14, Pismo Grgura Velikoga biskupima u Dalmaciji, listopad 593.: »...smatrali smo potrebnim uputiti vama posebno ova stroža pisma u kojima vam po vlasti sv. Petra, apostolskog prvaka, naređujemo da se ne usudite u gradu Saloni ni na koga položiti ruke bez naše suglasnosti i našeg dopuštenja, što se tiče zaređenja za biskupa, i da nikoga u istom gradu ne zareдите drukčije nego smo rekli. Ako se usudite ili pokušate bilo što protiv ovoga učiniti, ili svojom voljom ili prisiljeni od bilo koga, proglasit ćemo da ste lišeni pričesti tijela i krvi Gospodnje, tako da ćete biti udaljeni od nebeskih otajstava ako samo dirnete ili samo zaželite prekršiti našu zapovijed, a onaj koga izaberete, neće se smatrati biskupom. Mi, naime, nećemo da slučajno bude izabran netko čijem se životu mogu naći zamjerke. Ako se pak đakon Honorat pokaže nedostojnim, hoćemo da nas obavijestite o životu i vladanju onoga koji bude izabran tako da uz našu suglasnost dopustimo da se mudro ispuni što god u toj stvari treba učiniti.«

54 F. Bulić 1984, str. 436-437, dok. 15, Pismo Grgura Velikoga Maksimu biskupu prestupniku, travanj 594.: »Saznajemo, dakle, da si nasilno prodro do svima časnog svećeničkog reda ili iznuđenom ili lažnom naredbom vrlo pobožnih prvaka iako svojim životom nisi bio dostojan. (...) Tu je i nečuveni grijeh što si poslize naše zabrane koja je donesena pod prijetnjom izopćenja tebe i onih koji su te zaređili, ubivši svećenike, đakone i ostali kler, doveden u javnost uz pomoć vojničke čete. Mi taj čin nikako ne možemo nazvati posvećenjem jer su ga izvršili ekskomunicirani ljudi. Budući da si, dakle, na besprimjeren način oskvrnuo takvo i toliko dostojanstvo svećeničkog reda, zapovijedamo da se - dokle god ne saznamo dopisom gospodara ili našeg opunomoćenika da si izabran ne podmetnutom nego pravom naredbom - ne usudite ništa poduzeti, ni ti ni oni koji su te zaređili, u vezi sa svećeničkim redom, niti da pristupite obredu svetog oltara dok ne stigne naš pismeni nalog.«

55 F. Bulić 1984, str. 438-439, dok. 17, Pismo Grgura Velikoga đakonu Sabinijanu, pri kraju 594.: »Pošto sam saznao da je on zaređen protiv zakona i protiv običaja, poslao sam mu pismo da se ne usudi služiti obred svete mise prije nego od prevedrih gospodara ne doznamo što su zapovjedili o njegovoj osobi. Ta moja pisma javno pročitana, dapače u gradu izložena, dao je javno rastrgati te je sve otvorenije istupao prezirući Svetu Stolicu.«

56 F. Bulić 1984, str. 440-441, dok. 18, Pismo Grgura Velikoga carici Konstantini, siječanj 595.: »Zaređen je za biskupa grada Salone bez znanja moga i mojega opunomoćenika i dogodio se slučaj koji se nije desio ni za jednog prijašnjeg cara. Kad sam to čuo, tom sam nasilniku koji je nezakonito zaređen odmah poručio da uopće ne pomisli nikako služiti obred svete mise dok prethodno ne saznam od prevedrih gospodara da li su oni njemu naredili da se učini ono što sam njemu zapovjedio pod prijetnjom izopćenja. Ali prezrevši i potcijenivši mene uz drsku podršku nekih svjetovnih ljudi kojima, kažu, ogolivši svoju crkvu daje mnogo darova, usuđuje se sada čak i misu služiti i nije htio doći k meni kako su mu zapovjedili gospodari. Pokoravajući se pak zapovijedi njihove blagosti, istom sam Maksimu koji je bez moga znanja bio zaređen tako od srca oprostio to što se pri svom zaređenju usudio mimoći mene ili mog opunomoćenika kao da je zaređen na moj prijedlog. Druge pak njegove podlosti, tj. tjelesne poroke koje znam, ili to što je bio zaređen pomoću novca, ili što se, iako ekskomuniciran, usudio služiti obred svete mise, ne mogu zbog Boga ostaviti neistraženima.«

57 F. Bulić 1984, str. 442, dok. 19, Pismo Grgura Velikoga Maksimu biskupu prestupniku, srpanj 595.: »...opominjemo te da žurno, bez odlaganja dođeš k nama kako bismo mogli, sačuvavši pravednost, taj slučaj ispitati i okončati ga, po Kristovoj objavi, po kanonskim uredbama.«

58 F. Bulić 1984, str. 442-443, dok. 20, Pismo Grgura Velikoga Maksimu biskupu prestupniku, siječanj 596.: »Ponizi se, napokon, i pokori se poslušnosti, te žurno k nama dođi bez ikakve isprike da se, nakon što se ispita i dozna istina, u strahu Božjem odluči što god bude pravo i po kanonskim propisima. Budi, naime, siguran da ćemo prema tebi sačuvati pravednost i kanonske uredbe i da ćemo tvoj slučaj, uz Božju objavu, koji je začetnik istine, povoljno i pravedno okončati.«

59 F. Bulić 1984, str. 438, dok. 17, Pismo Grgura Velikoga đakonu Sabinijanu, pri kraju 594.: »Naime, slavni muževi, rimski patriciji, primiše od njega (Maksima o.a.) nagrade i udesiše da bude zaređen, tako da bi bili ubili podđakona Antonija i upravitelja patrimonija da nije pobjegao.« Usp. i F. Bulić 1984, str. 443, dok. 20, Pismo Grgura Velikoga Maksimu biskupu prestupniku, siječanj 596.: »To što javljaš da su prevedri gospodari zapovjedili da istraga mora biti tamo, mi doista nismo primili nikakve druge zapovijedi o toj stvari osim da moraš doći k nama.«

60 F. Bulić 1984, str. 446, dok. 21, Pismo Grgura Velikoga kleru i plemićima u Saloni, siječanj 596.: »I zato potaknite prije spomenutog Maksima neka dođe k nama da ga potvrdimo ako uzmogno otkriti da je nevin. (...) Uvelike sam se začudio što su se među tako brojnim svećenstvom i narodom salonitanske crkve iz svetih redova naša jedva dvojica, tj. brat i kolega naš biskup Paulin i preljubljeni naš sin Honorat, arhiđakon salonitanske crkve, koji nikako nisu pristali da se druže s Maksimom, jer je prigrabio svećenički čin, i koji priznaju da su kršćani. Morali ste, naime, predragi sinovi, preispitati svoje redove i onoga kojega je apostolska stolica odbacila prihvatiti kao odbačena da se što prije, ako može, opravda za učinjena zlodjela i tada tek neka Vaša Ljubeznost održava s njom vezu da nebi postala sudionikom njegove veze.«

61 F. Bulić 1984, str. 448-449, dok. 23, Pismo Grgura Velikoga kleru i plemićima u Jaderu, srpanj 596.: »A budući da iz sveg srca i iz dubine duše suosjećam s Vašom Odanosti, dao Svemoguću Bog da to upoznate, očinskom vas ljubavlju zaklinjem i svjetujem da se svatko odrekne nedopuštene zajednice i da one koje apostolska stolica ne prihvaća u društvo svoje zajednice sasvim izbjegava, da ne bi pred okom vječnog suca postao krivcem ondje odakle se mogao spasiti. (...) ...poslušajte naše opomene i primajte svetu pričest od onih za koje znate da su se uzdržali ili da se uzdržavaju od druženja s prije spomenutim Maksimom.«

Zanimljiv je slučaj jaderskoga biskupa Sabinijana, koji je u početku podržavao Maksima, no tijekom vremena je promijenio mišljenje, na čemu mu je papa zahvalio i pozvao ga da u misama uopće ne spominje Maksimovo ime. Papa je radi odrješenja od kazne za prijestup pozvao u Rim biskupa Sabinijana i zamolio ga da sa sobom povede što više svećenika i biskupa, kako bi im podjelio odrješenje zbog njihova podržavanja Maksima.⁶² Drugo poticajno pismo biskupu Sabinijanu papa je poslao i u prosincu te iste, 597. godine.

I kad se činilo da će sukob s Maksimom potrajati, došlo je do obrata kada je papa Grgur na nagovor egzarha Kalinika pristao cijeli slučaj prepustiti ravenskom biskupu Marinijanu, uz preporuku da na saslušanju uz Maksima budu arhiđakon Honorat⁶³ i milanski biskup Konstancije.⁶⁴ Da je sve išlo jako usporeno potvrđuju dva pisma s istim

prijedlogom, koja je godinu dana kasnije papa poslao ravenskom biskupu Marinijanu⁶⁵ i notaru Kastoriju.⁶⁶

Prema podacima iz pisma sastavljenog u kolovozu 599., Maksim se pokajao u Raveni ispred biskupa Marinijana i priznao svoje prijestupe, govoreći: »Sagriješih Bogu i blaženom papi Grguru.« Potom je pored tijela sv. Apolinara pod zakletvom izjavio da nije bio umiješan u sve ono što je protiv njega rečeno u vezi sa ženama ili simonijskom šizmom.⁶⁷ Nakon izmirenja Maksim je trebao poslati papi osobu radi preuzimanja palija,⁶⁸ što je i učinio po đakonu Stjepanu.⁶⁹

2.3. Povlašteni položaj klerika

Pripadnici viših klasa u Saloni, među koje se ubrajaju i klerici, su koristili razne povlastice za života, ali i nakon smrti, što je sasvim vidljivo kod ukopa. Njihovi grobovi,

62 F. Bulić 1984, str. 450, dok. 24, Pismo Grgura Velikoga jaderskom biskupu Sabinijanu, travanj 597.: »Premda si se i ti svakako morao toga pridržavati, dogodio se ipak da je prije spomenuti Maksim prigrabivši biskupsku čast u pohlepi svoje slijepe pameti neoprezno tebe predobio za svoju volju protiv naše zabrane. (...) A budući da sada znamo da se ti ne slažeš s njegovom opakosti, sadašnjim te pismima upozoravamo da uopće ne održavaš vezu s njime, da u svetim misama ne spominješ njegovo ime kako bi to koristilo tvojoj duši što si se, iako kasno, od njega udaljilo. Upozoravamo te da ne odlažeš k nama doći bez oklijevanja i da sa sobom povedeš i druge biskupe koje možeš, i ostale svećenike da bi - nakon što se prodrobnije ispita slučaj - i došlo do vašeg odrješenja bude li prilika to zahtijevala, kako je shodno i kako priliči, i da bi se oni koji su upali u grijeh iste tvrdoglavosti vratili na put spasenja, uz pomoć svetog Petra, apostolskog prvaka, odlukom o duhu Kristovu.«

63 F. Bulić 1984, str. 454-455, dok. 27, Pismo Grgura Velikoga ravenskom biskupu Marinijanu, listopad 598.: »Svladan njegovom silnom upornošću nisam znao što bih imao učiniti osim da slučaj toga Maksima povjerim Tvojem Bratstvu. Ako, dakle, taj isti Maksim dođe Vašem Bratstvu, neka bude poveden i Honorat, arhiđakon salonitanske crkve, da bi tvoja svetost doznala da li je zakonito zaređen, da li je upao u herezu simonije, da li mu se što ispriječilo u vezi s tjelesnim porocima, da li je znao da je izopćen kada se usudio služiti mise. I što god ti se u strahu Božjem sviđi, odluči da bismo se i mi, uz Božju pomoć, suglasili s tvojom odredbom. Ako pak prije rečeni brat bude smatrao Tvoje Bratstvo sumnjivim, neka u Ravenu dođe i prečasnai naš brat Konstancije, biskup milanski, neka s tobom sjedi, pa zajednički odlučite o tom sporu i što god vi dvojica zaključite, budite sigurni da ću i ja tako zaključiti.«

64 F. Bulić 1984, str. 455-456, dok. 28, Pismo Grgura Velikoga milanskom biskupu Konstanciju, 598.

65 F. Bulić 1984, str. 457, dok. 30, Pismo Grgura Velikoga ravenskom biskupu Marinijanu, srpanj 599.: »Ono što treba činiti u vezi s Maksimovim slučajem, poznato vam je iz poslanice koju smo vam ranije poslali. Ali budući da znamo kakvo je mišljenje Vašeg Bratstva o toj stvari, pa čak i vaš zahtjev, jer nas je izvijestio donosilac ovih pisama kartular Kastorije, zato ako se isti Maksim pred vama i pred prije spomenutim našim kartularom, davši zakletvu, opravda od hereze simonije, pa ako odgovori, samo podvrgnut ispitivanju pred tijelom svetog Apolinara - kao što smo pisali - da je prost od drugih optužbi, što se, iako izopćen, usudio služiti obred svete mise, prepuštamo Vašem Bratstvu da prosudi kojom bi se pokorom takav grijeh morao očistiti.«

66 F. Bulić 1984, str. 458, dok. 31, Pismo Grgura Velikoga notaru Kastoriju, srpanj 599.: »Koliko vidiš da ti mi vjerujemo i da ti povjeravamo neizbježne slučajeve, koliko se ti moraš pokazati odvažnim i brižljivim. Stoga, ako Maksim Salonitanac zaklevši se potvrdi da nije upleten u herezu simonije te odgovori, samo podvrgnut ispitivanju pred tijelom sv. Apolinara, da nije kriv pa ako učini pokoru za svoju neposlušnost, kao što smo mislili, hoćemo da mu tvoje iskustvo radi njegove utjehe uruči poslanicu koju smo mu pisali i u kojoj mu javljamo da smo mu ponovno vratili i našu ljubav i naše zajedništvo. Jer kao što priliči da ne budemo strogi prema onima koji ostaju u tvrdoglavosti, tako opet ne smijemo uskratiti mjesto oprosta onima koji se ponize i pokaju.

Osim toga, što se tiče našeg brata Sabinijana, zadarskog biskupa, i Honorata, salonitanskog arhiđakona, ili drugih koji su došli k Svetoj Stolici, s istim Maksimom treba svakako žurno urediti da ih primi u onoj odanosti kako dolikuje i da u srcu nikako ne zadrži srdžbu protiv njih, nego neka s njima živi u neokaljanom prijateljstvu i iskrenoj ljubavi.«

67 Prvu naznaku o pokajanju nalazimo u pismu jaderskom biskupu Sabinijanu. Usp. F. Bulić 1984, str. 454, dok. 26, Pismo Grgura Velikoga jaderskom biskupu Sabinijanu, lipanj 598.: »Ipak prema njemu treba vrlo blago postupiti zato što je, kaže se, prikladnom izjavom priznao počinjeni grijeh.«

Tekst o pokajanju poslan je primatelju čije se ime nije sačuvalo. Usp. F. Bulić 1984, str. 459, dok. 32, Pismo Grgura Velikoga nepoznatom primatelju, kolovoz 599.: »Uz pomoć vojnika uzdignut je (na biskupsku čast) u Dalmaciji nasilnik Maksim protiv želje gospodina pape Grgura XI indikcije (593.) i ostao je u tvrdoglavosti ili objesti sedam godina. Šest godina nakon toga, poslije kazne i bičeva blaženoga i apostolskog pape Grgura, ode iz Dalmacije i dođe u grad Ravenu blaženomu nadbiskupu Marinijanu, pa se baci u gradu ničice posred mramornog pločnika vičući i govoreći: "Sagriješih Bogu i blaženom papi Grguru". I pošto je tri sata činio pokoru, dotrči egzarh Galinacije, Kastorije, kartular rimske crkve, s nadbiskupom Marinijanom. A on podigavši se, poče pred njim činiti još veću pokoru. Tada ga povede do svetog tijela blaženog Apolinara, a on se zakune da nije umiješan u sve ono što je protiv njega rečeno u vezi sa ženama ili simonijskom šizmom. Tada kartular Kastorije, vraćajući se, povede sa sobom đakona istog Maksima, po imenu Stjepana, koji je ispričao sve kako je Maksim dao zadovoljštinu. Tada se blaženi papa Grgur smilova, pa mu uputi palij da time tog biskupa potvrdi. To je bilo 25. kolovoza, druge indikcije.«

68 F. Bulić 1984, str. 460, dok. 33, Pismo Grgura Velikoga Maksimu, salonitanskom biskupu, srpanj 599.: »Pošto, dakle, Tvoje Bratstvo zna da je ponovno zadobilo zajedništvo apostolske Stolice, neka k nama pošalje osobu koja će primiti palij da ti ga po običaju uruči.«

69 F. Bulić 1984, str. 461, dok. 34, Pismo Grgura Velikoga Maksimu, salonitanskom biskupu, 26. kolovoza 599.: »I tako smo ti poslali palij da se njime po običaju služiš pri obredu svete mise, a mi želimo u svemu njegovu značenje zaštititi. Naime, to ruho označava čast, poniznost i pravедnost.«

ponajviše sarkofazi, su smješteni u pravilu na povlaštenim mjestima. Ostali kršćani su ukapani na manje traženim mjestima, podalje od grobova mučenika.

U podu bazilike na Kapljuču postavljeni su mozaični natpisi koji su s velikom vjerojatnošću pripadali uglednijim Salonitancima, koji su po svemu sudeći kao nagradu za pomoć pri gradnji bazilike dobili ukopno mjesto pored petorice mučenika Asterija, Paulinijana, Telija, Antiohijana i Gajana.⁷⁰

Slično, samo s više primjera, možemo pratiti i na Marusincu, gdje su u blizini groba mučenika Anastazija ukopani: konjanik Vipsanijan,⁷¹ đakon Kriscentijan,⁷² svećenik Ivan,⁷³ biskupi Honorije,⁷⁴ Justin⁷⁵ i drugi čija su nam imena nepoznata.⁷⁶

Na Manastirinama u neposrednoj blizini Dujmova groba nalaze se sarkofazi uglednog Gajana čiji status

nije otkriven,⁷⁷ branitelja Viktura,⁷⁸ senatora Konstancija, bivšega upravitelja Afrike,⁷⁹ korepiskopa Eugrafa⁸⁰ i biskupa Primusa.⁸¹

Razliku između biskupa i naroda potvrđuju i počasni naslovi kojima je, kako se vidi u natpisima, bio pridržan naslov *sanctus*, tj. »svet« ili »svete uspomene«. Sačuvana su tri primjera biskupa bez imena,⁸² a pet s imenima.⁸³ A na sarkofagu opatice Ivane, sačuvan je naziv *sancta*.⁸⁴

* * *

Imajući u vidu sve rečeno, čini mi se prikladnim citirati riječi Grgura Velikog, koje je uputio biskupu Maksimu u srpnju 600.: »Ali, nemojte se uopće zbog toga žalostiti, jer oni koji budu živjeli poslije nas, vidjet će još gora vremena tako da će, uspoređujući ih sa svojim vremenom, procijeniti da smo mi sretno živjeli.«

70 RS I 1928, str. 122-123, sl. 118, 169, br. 47, tab. IV, tap. 13, tab. VI, tap. 13, r. 1: [*Hi]c iacei Dulcitus Peleger*; RS I 1928, str. 124, sl. 119, crt. 120, str. 169, br. 48, r. 1-2: *Valentinu[s infeli]c[is]sim[us], hic / quiescit*; RS I 1928, str. 125-126, sl. 122, tab. IV, tap. 16, tab. VII, tap. 16: *Die loves X[--- Deposi]tio Mercu[riani] --- ad / marturem An[tiochianum] ---*; RS I, 1928, str. 114, sl. 114, str. 118-119, tab. IV, tap. 5, tav. VII, tap. 5: [*--- die oct]avo k[al]endas --- / um vot / um fecit ad ma / rtirem Asterium*.

71 FS III 1939, str. 153, br. 20, r. 1: *Depositi(o) Vipsaniani, v(iri) s(pectabilis)*.

72 FS III 1939, 154, br. 25, r. 1: *Depositi(o) boni m(emoriae) diaconi Criscentiani, 3-4: Depositi(o) bon(ae) m(emoriae) Ursaciae, coniuge / eius*.

73 FS III 1939, str. 156-158, br. 35, sl. 152, ploča a): + *Hic iacit Iohannes, / peccatur et in / dignus presbiter*.

74 Salona I 1994, str. 128-129, br. VII.a.10, tab. XXIX: + *Depositi(o) s(an)c(t)a(e) [m(emoriae)] Hono[r]ii, episc(opi)*.

75 Salona I 1994, str. 128, br. VII.a.8, tab. XXVII, tab. XXX: [*Depositi(o) sa]nc(t)a(e) m(emoriae) Iustini, ep(iscop)i*].

76 FS III 1939, str. 153, br. 21, 1: [*D]epositi(o) sanc(t)a(e) m(emoriae) [--- ep(iscop)i]*]; Salona I 1994, str. 128-129, br. VII.a.9, tab. XXVIII, tab. XXX: [*Depositi(o) s]anc(t)a(e) m[emoriae] ---, ep(iscop)i*].

77 FS II 1926, str. 90-91, br. 153, sl. 51, sl. 52, sl. 53: *Depositi(o) Gaiani die <--->*.

78 FS II 1926, str. 94, br. 170, r. 1: *Depositi(o) Victuri, advocati*.

79 FS II 1926, str. 82-83, br. 110, lijevo od tabula ansata, R. 1-3: *Depositi(o) Constant[ius], v(iri) c(larissimus), ex proconsul(e) Africae*.

80 FS II 1926, str. 108-109, br. 286, sl. 63, r. 1-2: *Depositi(o) Eugrafi, / chorepiscopi*.

81 FS II 1926, str. 75-76, br. 82, sl. 45, r. 1-2: *Depositi(o) Primus ep(iscop)us, XII kal(endas) Febr(uarias), ne / pos Domniones martores*.

82 FS II 1926, str. 91-92, br. 156, sl. 55: *Trans[latu]s sanctu[s] episc(opus)*; FS III 1939, str. 153, br. 21, 1: [*D]epositi(o) sanc(t)a(e) m(emoriae) [--- ep(iscop)i]*]; Salona I 1994, str. 128-129, br. VII.a.9, tab. XXVIII, tab. XXX: [*Depositi(o) s]anc(t)a(e) m[emoriae] ---, ep(iscop)i*].

83 FS II 1926, str. 91, br. 154, sl. 54: *Depositi(o) s(an)c(t)i Gai[ani] ep(iscop)i*; FS II 1926, str. 93, br. 161, sl. 57: [*Depositi(o) s(an)c(t)i Symeeri episc(opi)*]; FS II 1926, str. 94, br. 169, sl. 58: *Depositi(o) s(an)c(t)i E[sy]chi episc(opi)*; Salona I 1994, str. 128, br. VII.a.8, tab. XXVII, tab. XXX: [*Depositi(o) sa]nc(t)a(e) m(emoriae) Iustini, ep(iscop)i*]; Salona I 1994, str. 128-129, br. VII.a.10, tab. XXIX: + *Depositi(o) s(an)c(t)a(e) [m(emoriae)] Hono[r]ii, episc(opi)*.

84 FS II 1926, str. 109, br. 288, sl. 64, r. 1-3: *Hic quiescit in pace, / sancta abtissa Iohann[a], / Sermenses*.

Kratice

AB	= Analecta Bollandiniana, Bruxelles
BASD	= Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split. (Od 1920. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku = VAHD, te od 2006. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku = VAPD).
FS I	= <i>Forschungen in Salona</i> . Vidi W. Gerber 1917
FS II	= <i>Forschungen in Salona</i> . Vidi R. Egger 1926a
FS III	= <i>Forschungen in Salona</i> . Vidi E. Dyggve - R. Egger 1939
RS I	= <i>Recherches à Salone</i> . Vidi E. Dyggve - J. Brøndsted 1928
VAHD	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Vidi BASD
VAPD	= Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku. Vidi BASD

Literatura

G. Alačević 1887	Giuseppe Alačević, <i>Musaico nell'oratorio di San Venanzio a Roma</i> , BASD X, Split 1887, 179-183; 196-198.
J. Brøndsted 1928	Johannes Brøndsted, <i>Les inscriptions</i> , RS, I, Copenhague 1928, 168-174, br. 42 - br. 83.
F. Bulić 1890	Frane Bulić, <i>Iscrizioni inedite. Salona</i> , BASD XIII, Split 1890, 82.
F. Bulić 1897	Frane Bulić, <i>Iscrizioni ripublicate e ricomposte</i> , BASD XX, Split 1897, 8-10.
F. Bulić 1898	Frane Bulić, <i>Iscrizioni inedite. Salona</i> , BASD XXI, Split 1898, 147.
F. Bulić 1900	Frane Bulić, <i>Sarcofago di Primus vescovo nipote di Domnionne martire</i> , BASD XXIII, Split 1900, 273-293.
F. Bulić 1904	Frane Bulić, <i>S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590-604)</i> , BASD XXVII, Split 1904, 1-47 (dodatak).
F. Bulić 1911	Frane Bulić, <i>Sterro di abside di una chiesa antica cristiana ad ovest della 'necropoli suburbana di 16 sarcofagi' a Salona</i> , BASD XXXIV, Split 1911, 3-39.
F. Bulić 1911	Frane Bulić, <i>Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a. 1902</i> , BASD XXVI, Split 1903, 33-106.
F. Bulić - J. Bervaldi 1912	Frane Bulić - Josip Bervaldi, <i>Kronotaksa solinskih biskupa. Kronotaksa spljetskih nadbiskupa - od razorenja Solina do polovice XI. v.</i> , BASD XXXV, Split 1912, 1-178 (dodatak).
I. Delalle 1930	Ivo Delalle, <i>L'Oratorio di San Venanzio presso il battistero lateranense</i> , Neobjavljena doktorska dizertacija (Papinski institut za kršćansku arheologiju, Rim, 1. travnja 1930.).

- H. Delehaye 1904 Hyppolyte Delehaye, *L'hagiographie de Salone d'après les dernières découvertes archéologiques*, AB XXIII, Bruxelles 1904, 5-38.
- L. Duchesne 1892 Louis Duchesne, *Liber Pontificalis, I-II*, Paris 1886, 1892.
- E. Dyggve 1933a Ejnar Dyggve, *Les inscriptions*, RS, II, Copenhague 1933, 91, br. 34, sl. 43.
- E. Dyggve 1933b Ejnar Dyggve, *Considérations sur la reconstitution*, RS, II, Copenhague 1933, 108-110, sl. 56.
- E. Dyggve 1951 Ejnar Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951.
- E. Dyggve - J. Brøndsted 1928 Ejnar Dyggve - Johannes Brøndsted, *Recherches à Salone, I*, Copenhague 1928.
- E. Dyggve - R. Egger 1939 Ejnar Dyggve - Rudolf Egger, *Forschungen in Salona, III. Der altchristliche Friedhof Marusinac*, Wien 1939.
- R. Egger 1926a Rudolf Egger, *Forschungen in Salona, II. Der altchristliche Friedhof Manastirine nach dem materiale Fr. Bulić bearbeitet von Rudolf Egger*, Wien 1926.
- R. Egger 1926b Rudolf Egger, *Die Inschriften*, FS, II, Wien 1926, 73-118, br. 73 - br. 288.
- R. Egger 1939 Rudolf Egger, *Die Inschriften*, FS, III, Wien 1939, 151-157, br. 14 - br. 35.
- D. Farlati 1751 Daniel Farlati, *Illyricum Sacrum, I*, Venetiis 1751.
- D. Farlati 1753a Daniel Farlati, *Illyricum Sacrum, II*, Venetiis, 1753.
- D. Farlati 1753b Daniel Farlati, *Marmora Salonitana a Francisco Antonio Zacharia Societatis Jesu in ordinem digesta, ac brevibus observationibus inlustrata*, Illyricum Sacrum, II, Venetiis 1753, III-XLII.
- W. Gerber 1917 William Gerber, *Forschungen in Salona, I. Die Bauten im Nordwestlichen Teile der Neustadt von Salona mit beiträgen von M. Abramić und R. Egger bearbeitet von William Gerber*, Wien 1917.
- H. Grisar 1898a Hartman Grisar, *Gli antichi abiti sacri e profani. Osservazioni generali sulla loro rappresentazione nel mosaico dell'oratorio di San Venanzio*, BASD XXI, Split 1898, 1-18 (dodatak).
- H. Grisar 1898b Hartman Grisar, *Il mosaico dell'oratorio lateranense di San Venanzio*, BASD XXI, Split 1898, 72-84.
- V. Grossi - A. Di Berardino 1984 Vittorino Grossi - Angelo Di Berardino, *La Chiesa antica: ecclesiologia e istituzioni*, Roma 1984.
- M. Ivanišević 1994 Milan Ivanišević, *Salonitanski biskupi*, VAHD 86, Split 1994, 223-252.
- L. Jelić 1895 Luka Jelić, *Rettificazione della cronologia di alcuni vescovi salonitani*, BASD XVIII, Split 1895, 39-41.
- L. Katić 1959 Lovre Katić, *Groblje kod sv. Nikole u Solinu*, VAHD LXI, Split 1959, 134-151.
- H. Leclercq 1921 Henri Leclercq, s. v. *Dalmatie*, DACL IV/1, Paris 1921, 21-111.
- H. Leclercq 1950 Henri Leclercq, s. v. *Salone*, DACL XV/1, Paris 1950, 602-624.

- J. Lucius 1758 Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Vindobonae 1758.
- Ž. Rapanić 1996 Željko Rapanić, *Sveti Dujam - splitski patron*, Sveti Dujam, Split 1996, 11-79.
- D. Rendić-Miočević 1987 Duje Rendić-Miočević, *Carmina Epigraphica*, Split 1987.
- Salona Christiana 1994 *Salona Christiana*, (ur. E. Marin), Split 1994.
- Salona I 1994 *Salona, I, Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone*, (ur. Noël Duval - Emilio Marin - C. Metzger), Roma - Split 1994.
- Salona III 2000 *Salona, III, Manastirine. Établissement préromain, nécropole et basilique paléochrétienne à Salone*, (ur. Noël Duval - Emilio Marin), Rome - Split 2000.
- Salona IV 2010 *Salona, IV, Inscriptions de Salone chrétienne IV-VII siècles*, (ur. Emilio Marin), Rome - Split 2010.
- Salonitansko-splitska crkva 2008 *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti*, (ur. Josip Dukić - Slavko Kovačić - Ema Višić-Ljubić), Split 2008.
- Ch. Šegvić 1914 Cherubino Šegvić, *Chronologie des évêques de Salone suivie de la chronologie des archevêques de Spalato*, AB XXXIII, Bruxelles 1914, 265-273 (separat).
- Ante Škegro 2008 Ante Škegro, *Kriza grada Salone i Salonitanske crkve u doba nad/biskupa Natala i Maksima*, Salonitansko-splitska crkva, Split 2008, 299-315.
- F. Veraja 1970 Fabijan Veraja, *Kapela sv. Venancija u Rimu i kult solinskih mučenika*, Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića, Rim 1970, 165-187.
- F. Weillbach - E. Dyggve 1933 Frederik Weillbach - Ejnar Dyggve, *Recherches à Salone, II*, Copenhagen 1933.
- J. Zeiller 1906 Jacques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Paris 1906.
- Zbornik N. Tavelića 1970 *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, (ur. F. Veraja), Rim 1970.

Riassunto

Josip Dukić

Il clero di Salona

Parole chiavi: clero, Gregorio Magno, iscrizioni, mosaico lateranense

Il presente lavoro sul clero salonitano si basa principalmente sull'analisi delle lettere del papa Gregorio Magno, indirizzate a partire dalla fine del VI fino all'inizio del VII secolo alle persone altolocate, ai vescovi, ai sacerdoti, ai diaconi, ai nobili ed al popolo di Salona. Le altre due fonti sono 42 testimonianze epigrafiche salonitane ed il mosaico lateranense, eretto all'inizio del quinto decennio del VII secolo in onore dei martiri salonitani, chi erano pure i chierici.